

KUTADGU BİLİĞ

Yûsuf Has Hâcib tarafından
XI. yüzyılda yazılmış, Türk dilinin,
edebiyatının ve kültür tarihinin
en önemli kaynaklarından.

Yûsuf Has Hâcib (Uluğ Has Hâcib) hakkın-
da bilinenler *Kutadgu Bilig*'e sonradan
eklenmiş olan biri mensur, diğeri man-
zum iki mukaddime ve eserin bazı be-
yitlerinde yer alan bilgilerden ibarettir.
Buna göre şair Balasagun'da (Kuz-Ordu)
soylu bir aile içinde dünyaya gelmiş, bili-
mi, erdemi, zühd ve takvâsı ile temayüz
etmiş, eserini bir buçuk yılda Balasagun'da
yazıp Kâşgar'da tamamlayarak (6645.
beyit) 462 (1069-70) yılında Karahanlı-
lar'ın hakanı Süleyman Arslan Hakan oğlu
Tavgaç Uluğ Buğra Han'a sunmuştur.
Şairin kudretini takdir eden hakan kendi-
sine "görevlerin en incisi olan" (2484. be-
yit) has hâciblik mansıbını vermiştir. Eser-
deki bazı beyitlerden hareketle (365-371.
beyitler) müellifin doğum yılının 1019 do-
laylarında olduğu tahmin edilmektedir.
Yûsuf Has Hâcib ile Kâşgarlı Mahmud'un
aynı dönem ve çevrede yaşamış, eserle-
rinde aynı dili ve kültür malzemesini kul-
lanmış olmakla beraber birbirlerini ve
eserlerini tanımamış oldukları anlaşılmaktadır.

Kutadgu Bilig (kut+ad-gu bil-i-g "me-
sut olma bilgisi"), insana her iki dünyada
saadete ermek için takip edilecek yolu
göstermek amacıyla kaleme alınmış bir
eser olup iddia edildiği gibi mansıp sahi-
plerine ahlâk dersi veren kuru bir öğüt ki-
tabı değil, insan hayatının anlamını tahlil
ederek onun cemiyet ve dolayısıyla dev-
let içindeki görevlerini belirleyen bir hayat
felsefesi sistemidir. Yûsuf Has Hâcib bir-
birine çok sıkı bağlarla bağlı bulunan fert,
cemiyet ve devlet hayatının ideal bir bi-
çimde düzenlenmesinde zaruri olan zih-
niyet, bilgi ve faziletlerin nelerden ibaret
olduğu, bunların nasıl elde edileceği ve
nasıl kullanılacağı üzerinde sanatkârane
bir şekilde durmuştur.

"Feûlün feûlün feûlün feûl" vezninde
yazılmış olan eser mesnevi tarzındadır.
Sonuna eklenen parçalardan, gençliğine
acıyıp ihtiyarlığından bahseden kırk dört
beyitlik bir kısımla (6521-6564. beyitler)
zamanın bozukluğundan ve dostların ve-
fasızlığından söz eden kırk beyitlik bir
parça (6565-6604. beyitler) "feûlün feû-
lün feûlün feûlün" vezninde olup kaside
şeklinde kafiyeleşmiştir. Yûsuf Has Hâ-

cib'in kendisine öğüt verdiği kırk bir be-
yitlik parça da (6605-6645. beyitler) asıl
eserin veznindedir ve kaside tarzında ka-
fiyeleşmiştir. Türk edebiyatında yeni olan
aruzun eklemeye parçaları dışında şair ta-
rafından pürüzsüz bir biçimde kullanıldı-
ğı görülmektedir. Türk yazı diline hâkim
olan Yûsuf Has Hâcib eserini, seçmiş oldu-
ğu yarı hikâye yarı temsil tarzında, arada
hareketi sağlayıcı ve açıklayıcı konuşma-
ların, canlı tasvirlerin süslemiş olduğu
sahneleriyle mükemmel bir üslûp ve mi-
mari çerçeve içine yerleştirmiştir.

Ekleriyle birlikte seksen sekiz başlıktan
oluşan eserin başında yer alan tevhid,
na't ve dört sahâbenin zikrinden sonra
parlak yaz mevsiminin tasviriyle hakan
Tavgaç Uluğ Buğra Han'ın methiyesi gelir.
Bunu, insan oğlunun bilgisi ve akli saye-
sinde hürmet kazanması ile dilin meziyet
ve kusurları, yarar ve zararları hakkında-
ki bablar takip eder. *Kutadgu Bilig* dört
esas (neng "şey") üzerine düzenlenmiş
olup bunlardan doğru kanun (köni törü)
Kün-Toğdı (hakan), saadet (kut) Ay-Toldı
(vezir), akıl (ukuş) Ögdülmiş (vezirin oğlu),
hayatın sonu (âkıbet) Ogdurmuş (zâhid) ta-
rafından temsil edilmektedir. Bunların di-
şında Ay-Toldı'nın Hâcib ile buluşmasını
sağlayan Küsemiş, huzura kabulü sağla-
yan Hâcib, arada hizmet gören Oğlan, ha-
ber getiren Yumuşçı ve zâhidin yanında
çalışan Kumaru da görevli olarak temsili
mahiyet taşımaktadır. Bütün meziyet ve
kusurları ile görülen bu şahıslar çok canlı
bir biçimde süren buluşma, konuşma,
münazara, münakaşa ve değişik tasvir-
leriyle bir dram havası içinde ele alınmak-
tadır. İnsanların her iki dünya için ele ge-
çirmek istedikleri saadette (Ay-Toldı) bü-
tün kâinatın üzerine kurulduğu doğru ka-
nun (Kün-Toğdı) arasındaki konuşmalar-
da o devrin ferdî ve içtimâî ahlâk ilkeleri-
ne, bu sonuncunun akılla (Ögdülmiş) sür-
dürdüğü konuşmalarda da cemiyet haya-
tının, bilgi nazariyesinin ve hayat felse-
fesinin meselelerine temas edilmektedir
(1679. beyit vd., 1796. vd. ve bilhassa
1817. vd., 1835. vd., 1850. vd.). Ölüm bura-
da da bir son teşkil etmektedir; fakat asıl
mesele iyi adla yaşamak ve öldükten son-
ra da bu adla yaşamayı sürdürebilmektir.
Öteki dünya göz önünde bulundurulmak-
la birlikte oradaki hayatın tasvirleri yeri-
ne iyiliğe karşı iyilik, kötülüğe karşı kötü-
lük fikri telkin edilmektedir. Değişik bab-
larda insanların yetişmesi, hayatın anla-
mı, dünya zevkleri ve her iki dünyada me-
sut olmak için kişilerin davranışı üzerinde
duran şair, fertlerin cemiyet içindeki va-

zife ve meşguliyetleri bakımından sosyal
kurumlarla bunlar arasındaki münase-
betlere de geniş yer ayırmıştır.

Ay-Toldı'nın büyüyen ve hakanın gü-
venini kazanarak babasının yerine vezir
olan oğlu Ögdülmiş her türlü fazilet ve
meziyete sahip, devlet işlerinde olduğu
kadar şahsî düşünce ve hareketlerinde de
hakanın yardımcısı olarak sahneye çık-
arılmakta, ona devletin en yüksek kurum-
ları hakkında konuşma fırsatı verilmek-
tedir. Kısmen hakanın ve kısmen zâhid
Ogdurmuş'un sorularına cevap biçiminde
ortaya konan bu fikirler Türk devlet teş-
kilâtının felsefesini ve ahlâkî temelini teş-
kil eder ki eski ve yeni dönemleri birbirine
bağlamış olması açısından büyük bir de-
ğer taşımaktadır. Böylece sırasıyla hakan
(XXVIII), vezir (XXIX), kumandan (XXX),
hâcib (XXXI), mâbeyinci (XXXII), sefir
(XXXIII), sır kâtibi (XXXIV), hazine-
dar (XXXV), aşçıbaşı (XXXVI), şarabdar
(XXXVII) mansıpları ve bunları işgal eden
kişilerin nitelikleri ve görevleri ayrı bablar
içinde anlatılmaktadır. Daha sonra me-
murların hakanlar üzerindeki haklarına
temas edilerek (XXXVIII) bunların bir çe-
şit ortaklık içinde olup hakanların me-
murlar üzerinde hakları bulunduğu gibi
memurların da hakanlar üzerinde hakla-
rı olduğu anlatılıp karşılıklı münasebetin
önemi belirtilmektedir. Hakan, vezir ve
diğer memurlar müellifin tasvir ettiği
ideal bir durumda, maddî ve mânevî ha-
yatı her bakımdan tanzim edilmiş bulun-
makta, halk da hakana dua etmektedir.
Fakat hakan ilerisini düşünerek Ögdülmiş
gibi her bakımdan kendisine güvenilebi-
lecek, bilgili ve faziletli birini aramakta-
dır. Müellif böylece, bütün zevkleriyle bir-
likte bu dünyadan yüz çevirip hayatı ancak
âhiret için hazırlık yeri telakki eden aşırı
bir zâhid tipi ortaya çıkarmaktadır. Dünya
hâkimiyetine kadar uzanan beşerî ihtiras-
larla bu dünyayı benimsemeyen görüşle-
rin birbiriyle çarpışmasının canlı safhala-
rını takip eden okuyucu, Türk'ün amelî ve
aklî diye nitelendirilebilecek dünya görü-
şünün gelişmesine şahit olmakta ve ese-
rin kahramanlarıyla birlikte herkesin hissî
taşkınlıklarına hâkim olarak elinden gel-
diği kadar iyilik yapmasının en doğru ve
bütün arzu ve zevkleri tatmin eden en
mükemmel bir hal çaresi olduğuna inan-
maktadır.

Bu arada hakanlara hizmet etmenin
usul ve âdâbı (XLVII), kapıdaki adamlar
(XLVIII), halk (XLIX), seyyidler (L), bilgin-
ler (LI), tabipler (LII), efsuncular (LIII), rû-

ya tabircileri (LIV), münecimler (LV), şairler (LVI), çiftçiler (LVII), tâcirler (LVIII), hayvan besleyiciler (LIX), zenaatçılar (LX) ve fakirlerle münasebet (LXI), evlenme (LXII), çocuk terbiyesi (LXIII), hizmetçilere karşı muamele (LXIV), ziyafete gitme (LXV) ve ziyafete davet (LXVI) gibi kişilerin devlet idaresinde ve toplum hayatındaki hareket tarzıyla ilgili mâlûmat verilmektedir. Asıl konunun 6425. beyte kadar sürdüğü eserde bundan sonra müellif kendi döneminden şikâyet ederek bunu tasvir ettiği ideal bir devirle karşılaştırmaktadır. Ardından tekrar esere dönerek yazılış yılını ve önemini belirtip sözlerine dua ile son verir.

Kutadgu Bilig'in yazıldıktan bir süre sonra unutulmuş ya da çok dar bir çevre tarafından yararlanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Eser iki defa aydınlığa çıkarılmıştır. Her ikisinde de esere eklenmiş olan mukaddimeler bunları yazanların fikir seviyelerini gösterdiği gibi bu çevrelerin kitap hakkındaki görüşlerini de içermektedir. İlk eklenen manzum mukaddimede bir yandan müellifi hakkında bilgi verilmekte, öte yandan yazarın fikrine göre eserin en önemli kısımları belirtilmektedir. Manzum mukaddimenin dili ve üslubu eserinkine çok yakın olmakla birlikte esas fikrin iyice kavranamadığı görülmek-

tedir. Burada *Kutadgu Bilig* bir nevi siyasetnâme kabul edilmekte, asıl insanî ve sosyal değeri arka planda bırakılmaktadır. Mensur mukaddime ise manzum mukaddimenin eksik ve kötü bir özetinden ibarettir. Bu mukaddimelerden, *Kutadgu Bilig*'in ikinci ve üçüncü defa canlandırılmasının eserin asıl yazıldığı çevrenin dışında ve birbirinden oldukça uzun fâsıllarla olduğu anlaşılmaktadır. Mukaddimelerdeki tabirler, bunların Kâşgar'ın batısında ve muhtemelen Semerkant'ta yazılmış olduğunu göstermektedir.

Kutadgu Bilig'in şu ana kadar bilinen, biri Uygur, ikisi Arap harfleriyle yazılmış yazma nüshalarının üçü de eserin üçüncü tedvinine aittir. Aynı yazmanın istinsahları olan bu nüshalar arasındaki farklara bakılırsa bu metinlerin zaman içinde oldukça önemli değişikliklere uğradığı görülür. Mevcut yazmaların en iyisi Arap harfleriyle yazılan Fergana nüshasıdır. Yazı özelliklerine göre istinsah tarihi XIII. yüzyıldan daha eski olmamalıdır. Yine Arap harfleriyle yazılmış Kahire nüshası, Kölemen sultanlarından el-Melikü'n-Nâsır'ın kölesi İzzeddin Ay-Demir ed-Devât-dâr için (ö. 762/1361 veya 776/1374) hazırlanmıştır. Viyana nüshası olarak bilinen Herat yazması, 843'te (1439) Arap harfleriyle yazılmış bir nüshadan Uygur harf-

leriyle istinsah edilmiştir. Bu yazma, XV. yüzyılda Orta Asya ile Anadolu arasındaki kültür ilişkilerini göstermesi bakımından önemlidir. Eklenen bir kayıttan anlaşıldığına göre eser, Fâtih Sultan Mehmed zamanında Orta Asya kaleminde çalışan Uygur kâtiplerinden Şeyhzâde Abdürrezzak Bahşi için Fenârî oğlu Kadı Ali tarafından 879'da (1474) Tokat'tan getirilmiştir. Buradaki Kadı Ali, Molla Fenârî'nin torunu olup Herat, Buhara ve Semerkant'ta eğitim görmüş ve Fâtih Sultan Mehmed devrinin başlarında Anadolu'ya dönmüş olan Alâeddin Ali Fenârî'dir.

Pierre Amédée Emilien Jaubert tarafından 1825 yılında ilk defa bilim çevrelerine tanıtılmasından bugüne kadar geçen müddet içinde *Kutadgu Bilig* çeşitli kimselerce ele alınmış ve birçok bakımdan incelenmiştir. 1870'te Hermann Vámbéry Uygurlar, memleketleri, içtimâî hayatları ve dil yâdigârları ile bunların dilinden ve yazılarından söz ederken *Kutadgu Bilig*'in menşei ve tarihiyle dili üzerinde durmuştur. Daha sonra Wilhelm Radloff 1890'da eserin bilinen ilk yazmasının faksimilesini neşretmiş, Kahire'de Hidiv Kütüphanesi'nde bulunan yazma ile de karşılaştırarak birinci kısmını 1900'de, ikinci kısmını 1910'da yayımlamıştır.

Her üç nüshanın Türk Dil Kurumu tarafından tıpkıbasım olarak yayımının (1942-1943) ardından Reşit Rahmeti Arat'ın hazırladığı tenkidli metin 1947'de, tercümesi 1959'da basılmıştır. Arat'ın 1964'te ölümü üzerine bu çalışmanın devamı olarak düşünüldüğü dizini öğrencilerinden oluşan çalışma arkadaşları tamamlamıştır (1979). 3000 kadar madde başı içeren bu çalışma ilkin Semih Tezcan tarafından eleştirilmiştir. Bunu tamamlayıcı mahiyette G. Doerfer, Aysu Ata, Zafer Önlü ve Yon-Song Li tarafından yayınlar gerçekleştirilmiştir. Bu yayınlardan sonra eserin muhtemel kaynakları, dil özellikleri, eğitim, bilim ve ahlâk anlayışı, devlet idaresi, sosyal yapı, dayandığı Kur'an, hadis ve diğer dinî temeller gibi pek çok konuda Türkiye'de ve Türkiye dışında yüksek lisans ve doktora tezleri hazırlanmış, araştırmalar yapılmıştır. Bunların önemlileri arasında eserin yazılışının 900. yılı münasebetiyle A. Dilaçar'ın incelemesi, Kafesoğlu'nun Türk kültür tarihi bakımından değerlendirmesi, Ercilasun ve Kargı-Ölmez'in dil yönünden araştırmaları zikredilebilir (*Kutadgu Bilig* hakkında yapılan çalışmalar üzerine daha geniş bilgi için bk. İA, VI, 1038-1047; Gülensoy, II/4

Kutadgu Bilig'in Kahire nüshasının ilk sayfası (Mısır Milli Ktp., nr. 168)

[1973], s. 109-116; ayrıca bk. bibl.). Eserin Doğu Türkçesi'ne çevirisi Pekin'de (1983), Özbekçe çevirisi Taşkent'te (1990), Kırgızca çevirisi Moskova'da (1993) neşredilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti postaları eserin yazılışının 900. yıl dönümü dolayısıyla 1969'da bir posta pulu yayımlamıştır. Bu arada *Kutadgu Bilig* adıyla felsefe ağırlıklı bir dergi çıkarılmaya başlanmıştır (2002).

BİBLİYOGRAFYA :

Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig* (nşr. ve trc. Reşid Rahmeti Arat), Ankara 1947-59, I-II; a.e.: *İndeks* (nşr. Kemal Eraslan v.dğr.), İstanbul 1979; a.e.: *Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig): A Turko-Islamic Mirror for Princes* (trc. R. Dankoff), Chicago-London 1983 (bu eser hakkında bk. Talat Tekin, *Türk Dilleri Araştırmaları*, I, Ankara 1991, s. 197-200); a.e. (nşr. Abdurrahim Ötkür v.dğr.), Picing 1984; a.e.: *Günümüze Türkçe ile Kutadgu Bilig Uyarlaması* (nşr. Fikri Silahdaroglu), Ankara 1996; Halil İnalıcık, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", *Reşid Rahmeti Arat İçin*, Ankara 1966, s. 259-271; A. Dilaçar, *900. Yıldönümü Dolayısıyla Kutadgu Bilig İncelemesi*, Ankara 1972; Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, İstanbul 1981, tür.yer.; Yücel Öztürk, *Kutadgu Bilig'de İlim* (yüksek lisans tezi, 1982), İÜ Merkez Ktp., nr. T 2894; Ahmet Bican Ercilasun, *Kutadgu Bilig Grameri -Fil-*, Ankara 1985; Muallâ Zeren, *Kutadgu Bilig'de Eğitim* (yüksek lisans tezi, 1985), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Kemal Beslen, *Kutadgu Bilig'de Eğitim* (yüksek lisans tezi, 1985), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; M. Erdal, "Kutadgu Bilig'de Değişkin Ekler ve Kelimeler", *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi Tebliğler: Türk Dili*, İstanbul 1985, I, 89-94; a.mlf., "Constraints on Petic Licence in the Qutadgu Bilig: The Converb and Aorist Vowels", *TDED*, XXIV-XXV (1986), s. 205-214; Mahmut Arslan, *Kutadgu Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı*, İstanbul 1987; a.mlf., "Kutadgu Bilig Üzerine Sosyolojik Düşünceler", *Sosyoloji Dergisi* (İstanbul 1992), s. 131-166; Nebahat Akgün, *Kutadgu Bilig'in Türkiye Türkçesinden Uygurca'ya İndeksi* (yüksek lisans tezi, 1988), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; G. Aneer, "Kingship Ideology and Muslim Identity in the 11th Century as Reflected in the Siyâsatnâme by Nizâm al-Mulk and in the Kutadgu Bilig by Yusuf Khass Hâdjib", *The Middle East Viewed from the North* (ed. B. Utas - K. S. Vikor), Uppsala 1989; Ziya Hotamışlı, *Yusuf Has Hâcib'de Bilgi ve Ahlak Anlayışı* (yüksek lisans tezi, 1990), SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Hatice Yiğitbaşı, *Kutadgu Bilig'deki İsim ve Zamir Çekimleri* (yüksek lisans tezi, 1991), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Cusup Balasagin v.dğr., *Kuttuu Bilim Dastan: Bayırkı Türk Tilinen Kottorgon*, Moskva 1993 (Nik); Mübahat Türkercüyel, "Kutadgu Bilig ile Kenz ül-Küberâ Arasında Bir Karşılaştırma", *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992*, Ankara 1996, s. 175-188; a.mlf., "Fârâbi, Hikmet ve Kutadgu Bilig", *Erdem*, VII/20, Ankara 1991, s. 375-470; R. Devereux, "Yusuf Khâşş Hâdjib and the Kutadgu Bilig", *MW*, LI (1961), s. 299-310; Ali Fehmi Karamanlioğlu,

"Yusuf Hâs Hâcib'den Osman Gazi'ye", *TK*, I/3 (1963), s. 4-16; a.mlf., "Kutadgu Bilig ve Kumandan", a.e., V/58 (1967), s. 741-744; Saadet Çağatay, "Kutadgu Bilig'de Oğurmuş'ın Kişiliği", *TDAY Belleten*, 1967 (1968), s. 39-49; Agâh Sırrı Levend, "Yazılışının 900. Yıldönümünde Kutadgu Bilig", *TDI*, sy. 211 (1969), s. 1-5; Sh. Abilov, "Kutadgu Bilig v bulgarotatarskoy literature", *Sovyetsskaya Tyurkologiya*, sy. 6, Bakü 1970, s. 77-89; İbrahim Kafesoğlu, "Yazılışının 900. Yılı Münasebetiyle Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri", *TED*, sy. 1 (1970), s. 1-38; *TK*, IX/98 (1970), s. 69-184 (Kutadgu Bilig Özel Sayısı); Tuncer Gülensoy, "Kutadgu Bilig Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", *Bibliyografya*, II/4, Ankara 1973, s. 109-116; R. Dankoff, "Animal Traits in the Army Commander", *TUBA*, I (1977), s. 95-112; a.mlf., "Yusuf Khâşş Hâdjib", *El* (Ing.), XI, 359-360; Semih Tezcan, "Kutadgu Bilig Dizini Üzerine", *TTK Belleten*, XLV/178 (1981), s. 23-78; G. Doerfer, "Türkolojide Eleştiri Sorunları", *TDAY Belleten*, 1980-81 (1983), s. 87-99; Otto Alberts, "Bir Türk Lehçesi Olan Uygurca ile Yazılmış Kutadgu Bilig'in (1069-70) Şairi: İbn Sinâ'nın Bir Öğrencisi" (trc. Mübahat Türkercüyel), *Erdem*, I/1 (1984), s. 217-230; Fatma Özkan, "Tarihî Miras Kutadgu Bilig Hekide Bayan-1", *TK*, XXV/292 (1987), s. 505-508; M. Cemal Sofuoğlu, "Kur'an ve Hadis Kültürünün Kutadgu Bilig'deki İzleri", *DİİFD*, V (1989), s. 127-180; Aysu Ata, "Kutadgu Bilig Üzerinde Bir Düzeltme Denemesi Köt mü? Köt mü?", *TD*, XI/1 (1993), s. 301-308; Zafer Önler, "Kutadgu Bilig'de Ekçek Kelimesi Üzerine", *TDI*, sy. 497 (1993), s. 342-344; K. Müminov, "Kutadgu Bilig'in Taşkent Nüshası", *TK*, XXXI/357 (1993), s. 39-42; Zuhal Kargı-Ölmez, "Kutadgu Bilig'de İkilemeler (1)", *Türk Dilleri Araştırmaları*, VII, Ankara 1997, s. 19-40; Yon-Song Li, "Kutadgu Bilig'de Gözden Kaçan İki Sontak: kö-rü ve sayu Üzerine", a.e., s. 233-260; Semih Tezcan, "Additional Iranian Loan-words in Early Turkic Languages", a.e., s. 157-164; Sadık Türkercü, "Fikri Muhtevası İçerisinde Kutadgu Bilig'in Kültür ve Medeniyet Tarihimizdeki Yeri", *Kutadgu Bilig*, sy. 2, İstanbul 2002, s. 14-28; Gökhan Yılmaz, "Yusuf Has Hâcib ve Kutadgu Bilig Hakkında Ön Bilgi", *Kutadgu Bilig*, sy. 2, İstanbul 2002, s. 8-13; Reşid Rahmeti Arat, "Kutadgu Bilig", *İA*, VI, 1038-1047; Cahit Kavcar, "Kutadgu Bilig", *TA*, XXII, 387-389; "Kutadgu Bilig", *TDEA*, VI, 16-17 [bu madde, Reşid Rahmeti Arat'ın *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki maddesi esas alınarak Mustafa Kaçalin tarafından hazırlanmıştır].

DİA

KUTALMIŞ

(ö. 455/1063)

Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu olan Süleyman Şah'ın babası.

"Kutlu, mübarek, uğurlu" anlamında bir isim olan Kutalmış kaynaklardaki yazılışına göre "Kutulmuş, Kutlamış" gibi şekillerde de okunabilmektedir. Gazneli Mahmud, hile ile yakaladığı Arslan

Yabgu'yu oğlu Kutalmış ve bazı arkadaşlarıyla birlikte Hindistan'daki Kâlincâr Kalesi'ne hapsedti. Kutalmış bir fırsatını bulup kaleden kaçarak Buhara'ya döndü ve emrindeki Oğuzlar'la birlikte babasını kurtarmak için harekete geçti. Ancak başarılı olamadı ve onun yedi yıl sonra zindanda ölümü üzerine amcazadeleri Tuğrul ve Çağrı beylerle iş birliği yaptı. Dandanakan zaferinden (431/1040) sonra toplanan kurultayda Cürcân ve Damgan'ın fethiyle görevlendirilen Kutalmış, Tuğrul Bey'in Irak'ı idaresi altına almasının ardından Azerbaycan ve İrmîniye'nin fethine memur edildi. Kendisine verilen görevleri başarıyla yerine getirdi; Bizanslılar'ın 437 (1045-46) yılında Arrân'daki Debil şehrine yaptıkları saldırıyı da püskürttü. Ertesi yıl Şeddâdoğulları'na ait Gence şehrini kuşattı, fakat alamadı.

1048'de Tuğrul Bey, bir yıl önce Bizanslılar tarafından pusuya düşürülerek öldürülen amcası Mûsâ Yabgu'nun oğlu Hasan Bey'in öcünün alınmasına, anne bir kardeşi ve aynı zamanda diğer amcası Yûsuf Yinal'ın oğlu olan İbrâhim Yinal ile Kutalmış'ı memur etti. Birleşik Selçuklu kuvvetleri Kâlikâlâ'yı (Erzurum) hücumla alıp yağmaladılar ve Pasinler ovasında Bizans ordusunu bozguna uğrattılar; bu çatışma Türkler'le Bizans arasında yapılan ilk büyük savaştı. Kutalmış 445'te (1053-54) Kars'a hücum edip orada bulunanların hepsini öldürttü. Tuğrul Bey halifenin daveti üzerine Bağdat'a gittiğinde (447/1055) yanında Kutalmış da bulunuyordu. Bunun üzerine Büveyhîler'in Türk asıllı kumandanı ve Bağdat askerî valisi Arslan el-Besâsîrî, emrindeki Türk askerleriyle şehri terketti ve bir süre sonra mütefikleriyle birlikte Selçuklular'a tâbi olan Musul'a doğru harekete geçti. Tuğrul Bey, Musul Emîri Kureyş'e yardım etmesi için Kutalmış'ı gönderdi. Kutalmış Kureyş'le buluştuktan sonra Besâsîrî'nin üzerine yürüdü. Ancak Sincar yakınında yapılan savaşta yenildi ve canını zor kurtardı (29 Şevval 448 / 9 Ocak 1057). Tuğrul Bey, Sincarlılar'ı ölü Türk askerlerine uyguladıkları vahşetlerden dolayı ağır bir şekilde cezalandırmak üzere Musul'a geldi ve Sincar ile Musul'un idaresini İbrâhim Yinal'a verdikten sonra Kutalmış ile birlikte Bağdat'a döndü. Tuğrul Bey'in halife tarafından Doğu'nun ve Batı'nın hükümdarı ilân edildiği muhteşem törende Kutalmış da hazır bulundu (449/1058).

Kutalmış 453'te (1061) Tuğrul Bey'e isyan etti ve Damgan (Dâmegân) yakınların-